

Ritva Niskala

KIRJASTOTÖISSÄ AFRIKASSA

OSA 1: MOSAMBIK

Ritva Niskala teki merkittävän osan työurastaan kahdessa Afrikan maassa, Mosambikissa ja Namibiassa. Afrikan vuodet alkoivat 1990-luvun puolivälissä, jolloin Niskala työskenteli ensin asiantuntijatehtävissä Mosambikin Kansalliskirjastossa. Tässä artikkelissa Niskala muistelee Mosambikin vuosiaan, sekä työtä että elämää yleisemminkin. Myöhemmin julkaistavassa artikkelin toisessa osassa Niskala muistelee työuraansa Namibiassa vuodesta 2001 alkaen.

Eräänä loppukesän sunnuntaina vuonna 1995 istuin aamukahvila Tampereen asuntoni portailla. Selasin samalla päivän Hesaria. Huomasin ilmoituksen, jossa Kehitysyhteistyön palvelukeskus (KEPA) haki kahta kirjastoalan ammattilaista kahden vuoden kirjasto-ohjelmaan Mosambikissa. Juuri sitä mitä olin toivonut. Olin nuoresta saakka ollut kiinnostunut muista kulttuureista ja erilaisista maista ja ollut mukana kansainvälisyys- ja solidaarisuusliikkeissä. Epäröin kuitenkin: Mosambik oli juuri pitkstä raastavasta sodasta selviytynyt maa, yksi maailman

köyhimmistä kehitysmaista ja siellä puhuttiin virallisena kielenä portugalia, jota en osannut. Ystävien rohkaisemana päätin kuitenkin jättää hakemuksen. Pääsin haastatteluun ja rekrytointitehtäihin ja minut valittiin toiseksi kirjastoalan työntekijäksi Kepan tukemaan Mosambikin Kansalliskirjaston ja yleisten kirjastojen kehittämisohjelmaan.

Minua vaivasivat kuitenkin edelleen epäilykset toiminnan eettisestä kontekstista. Oliko eettisesti ja ammatillisesti oikein lähteä edistämään yleisten kirjastojen toimintaa yhdessä maailman köyhimmistä maista? Mie-

T 1318
2480

Kepan työehtoihin kuului auton käyttömahdollisuus, mikä osoittautui tärkeäksi käytännön elämän työn ja turvallisuuden kannalta.

Kuva: Ritva Niskalan kotialbumi.

tin lukemaani kirjallisuutta, jonka mukaan erityisesti yleinen kirjasto on luksusta ja taloudellisesti järkevää vain vauriissa maissa. Entä käsitykset kirjastolaitoksesta yhtenä eurooppalaisen kolonialismin välineistä levittää tapoja ja kulttuuria, jotka tukevat kolonialistisia valtamekanismeja. Olisiko oikein lähtyä vahvistamaan kolonialistista eurooppalaisen kulttuurin tuontitavara-instituutiota yhdessä Afrikan maassa? Kiinnostukseni elämään Afrikassa ja ajatus siitä, että tilaisuus myös antaisi minulle mahdollisuuden arvioida asiaa omien kokemusten perusteella voittivat epäilykset. Niinpä allekirjoitin Kepan sopimuksen kahden vuoden asiantuntijatehtävästä Mosambikin Kansalliskirjastossa.

Mosambikin kaunis ja tärkeä Kansalliskirjasto

Kepalla oli erinomainen valmistautumisohjelma. Osallistuin kahdeksan viikon portugalinkielen intensiivikurssille aikuisopetukseen erikoistuneessa instituutissa Lissabonissa, Portugalissa. Opin puhumaan ja ymmärtämään portugalila niin, että saapuessani Mosambikin pääkaupunkiin Maputoon minulla ei ollut kommunikointiongelmia. Jatkoinkin kieliopintoja pragmaattisemmassa kielikoulussa Maputossa, jossa opin kieliopin ja saavutin riittävät taidot kirjoittaa virallisia dokumentteja, mitä työssä tietenkin tarvittiin.

Aloitin työt Mosambikin kansalliskirjastossa huhtikuussa 1996. Upea

Mosambikin Kansalliskirjaston kaunis rakennus pysyy paksujen seinien ja pylväskäytävien ansiosta viileänä pitkään myös kuumien kauden aikana. Kuva: Ritva Niskala.

vanha rakennus, suljettu kokoelma, laajat varastotilat kansallisen julkaisu-toiminnan tallentamiseen ja lukusali, jota erityisesti koululaiset ja opiskelijat ahkerasti käyttivät. Eri alojen ammatillaiset käyttivät myös lukusalia mm. vaikeasti tavoitettavissa olevien lakijulkaisujen käyttöön. Henkilöstöä oli johtaja, sihteeri, osastopäällikkö, taloudenhoitaja ja pieni henkilökuntakomponentti, jonka päätehtävänä oli julkaisujen vastaanotto ja organisointi. Laaja historiallinen kokoelma loi puitteet tietopalveluun. Luettelointi oli manuaalista eikä kokoelmia lainattu.

Kävi ilmi, että Kansalliskirjasto oli myös yleisten kirjastojen verkon pääkirjasto – kuten muutamissa muissakin Afrikan maissa. Verkkoon kuuluivat maakuntien pääkaupungeissa olevat kirjastot ja joitakin paikalliskirjastoja. Nämä kirjastot olivat kuin ihmeen kaupalla pysyneet toiminnassa myös lähes 20-vuotisen sisällissodan vuodet. Tosin se tarkoitti sitä, että vain henkilöstön palkat ja kiinteistömenot oli pystytty maksamaan. Kokoelmia ei ollut voitu ylläpitää, eikä siihen edelleenkään ollut määrärahoja.

Kirjastoverkko periytyi Portugalin kolonialismin ajalta, ja kirjastojen kokoelmat olivat käytännössä tältä ajalta. Kansalliskirjastossa tilanne oli parempi, koska se sai kansallisen julkaisu-toiminnan tuotteet vapaakappaleina, mukaan lukien sanomalehdet ja lakien ja asetusten julkaisuun käytetyt tiedotuslehdet. Henkilöstöä maakunnallisissa kirjastoissa oli 1–3 henkeä. Heillä ei

Kansalliskirjaston lukusali, jossa muun muassa opiskellaan ja luetaan sanomalehtiä. Kuva: Ritva Niskala.

ollut kirjastoalan koulutusta lukuunottamatta Kansalliskirjaston järjestämiä lyhytkursseja. Tilat lukusaleineen loivat mahdollisuuden käyttää kirjastoja opiskelupaikkoina.

Mitä on asiantuntijan työ, kirjastotyö ja palvelut, kun ei ole budjettia?

En ollut oikein varma mitä työhöni kuuluisi. Lisäksi Kepan ohjelmakonsepti oli rajallinen verrattuna normaaliin kehitysyhteisöprojektiin – siihen ei kuulunut rahoitusta. Eli kustannettiin suomalainen alan asiantuntija, mutta ei budjettia kehittämisen keinoihin lukuunottamatta mahdollisuutta hakea pienimuotoista tukea erityistoimintoihin. Kansalliskirjaston johto koki kuitenkin työni ilmeisesti hyödylliseksi, koska sopimukseni jatkui Kansalliskirjaston pyynnöstä vielä kolmannen vuoden.

Kirjastokurssin suunnittelua Sofalan maakuntakirjaston johtajan kanssa.

Kuva: Ritva Niskalan kotialbumi.

Konkreettisiin tehtäviini kuului valtakunnallisten koulutustilaisuuksien järjestäminen. Neuvottelin kurssien sisällön uudistamisen. Perinteeksi muodostuneesta **Luokitus ja luettelointi**-kurssista siirryttiin laajempiin ammatitaidon alueisiin. Yhtenä vuonna aiheena oli **Tietopalvelutaidot ja kirjastojen rooli paikallisena tietokeskuksena**. Konkreettisena esimerkkinä tutustuttiin uuteen maanomistuslakiin. Kolmen viikon kurssilla teemana oli myös palvelukulttuuri osallistavan teatterin keinoja apuna käyttäen. Toisena vuonna aiheena oli **Aineistonhankinnan perusteet**. Toimin myös kouluttajana Sofalan maakunnan pääkaupungin Beiran kirjastossa Suomi-Mosambik seuran tuella järjestetyllä kirjastotyöntekijöiden kurssilla. Teemana oli paikallisen ja paikallisesti tärkeän tiedon

tallennus ja esillä olo.

Aineistonhankinnan kurssia varten onnistuimme saamaan Kepan kautta pienen määrärahan, jonka avulla voitiin järjestää **Tekemällä oppien**-kurssi. Jokainen kirjasto sai tietyn rahasumman käyttöönsä ostaakseen Maputossa saatavilla olevista julkaisuista mielekkään kokonaisuuden potentiaalisten käyttäjien tarpeiden perusteella. Käyttäjien tarpeiden kartoitusta varten oli lähetetty etukäteistehtävä. Vierailimme Maputon kaikissa kirjakaupoissa ja kustantamoissa. Ja jotta se olisi ollut mahdollista, minä toimin myös autonkuljettajana.

Toinen työprojekti oli johtajan ja osastopäällikön kanssa tehdyt työvierailut maakuntien pääkaupunkien kirjastoihin. Yleisten kirjastojen tilasta laadittiin raportti ja esitys kehitystarpeista, jotta kirjastoverkko tulisi jälleen

toimivaksi ja olisi mahdollisimman relevantti käytettävissä olevien resurssien puitteissa. Tässä prosessissa auttoi osaltaan se, että minulla oli Kansalliskirjaston johtajan kanssa mahdollisuus osallistua Afrikan maiden kirjastokongressiin Lesothossa vuoden 1996 lopulla. Esityksistä ja käytäväkeskusteluissa saimme uutta tietoa Afrikan maiden kirjastolaitosten todellisuudesta ja kehittämisideoista.

Viimeinen työvuosi Kansalliskirjastossa käytettiin kirjasto atk-systeemin pilottivaiheeseen sekä neuvotteluihin ja esityksiin kriittisten toimenpiteiden toteuttamisesta. Kestävien vaikutusten turvaamiseen pyrkivän koulutustuen osalta projekti loppui positiivisesti. Saatiin rahoitus seitsemän kirjastoissa työskentelevän henkilön kolmivuotiseen kirjastoammattilliseen koulutukseen Maputoon juuri perustetussa kirjasto-opistossa. Tämän avulla voitiin rakentaa sitä osaamista, jota kirjastoverkon kehittäminen opiskelu- ja tietopalveluinstituution suuntaan tarvitsi – suunta, johon selkeät havainnot ja haastattelut kirjastojen tarpeesta olivat osoittaneet. Koulutuksen myötä toivottiin myös saatavan näyttöä ja kykyä rakentaa kestäviä rahoituksen kanavia. Suomen suurlähetystön paikallisen kehittämisen määrärahoista saatiin varat sanomalehtitilauksiin kolmen vuoden ajaksi kaikkiin yleisiin kirjastoihin. Näin voitiin vahvistaa niiden roolia ajankohtaisen tiedonvälityksen ja kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytysten edistäjinä.

Mukana kansallisesti tärkeässä digitalisaation kehityksessä

Kehan kolmivuotisen sopimuksen lähestyessä loppuaan sain työtarjouksen paikallisesta kahden tietopalvelualan ammattilaisen vastikään perustamasta digitaalisen tiedon tuottamisen startup-yrityksestä, Pandora Boxista. Sen toinen toiminta-alue oli kirjasto- ja arkistoalan konsultaatiot. Kahden vuoden sopimuksen aikana olin mukana kirjastojen atk-koulutusprojekteissa ja kirjasto/arkisto konsultaatioissa. Atk:n osalta käytössä oli UNESCO:n siihen aikaan tuke ma avoimen koodin kirjastojärjestelmä CDS/ISIS – Winisis, jonka käytön ja perusohjelmoinnin opin Mosambikissa. Firman omistajien pääprojekti oli Mosambikin lainsäädännön digitalisointi ensin CD-ROM -julkaisuna ja myöhemmin online -versiona. Sillä oli valtava merkitys, ottaen huomioon, että siihen saakka lait olivat saatavilla vain irrallisina tiedotuslehti julkaisuihin. Täydellistä kokoelmaa niistä oli erittäin vaikea ellei täysin mahdoton koota, ja monia viranomaisten ja lakimiesten tarvitsemia säädöksiä oli vaikea paikantaa. Omaksi päätyökseksi muodostui konsultaatio Mosambikin Kirjailijaliiton kirjaston uudelleenorganisoimiseksi ja automatisoinniksi.

Arkielämä: tunsin olevani kotona

Työn ulkopuolella opin tuntemaan mosambikilaista kulttuuria, joka oli

elävää ja innostavaa. Teatteri, musiikki ja tanssitaide oli upeaa. Afrikkalaisia perinteitä arvostettiin, ja se näkyi monella tavalla. Näin hienoja teatteriesityksiä, jotka usein perustuivat osallistavaan nykyaikaa kommentoivaan teatteriin. Katsomo oli täynnä nuoria ihmisiä, ja teatterista nautittiin ja keskusteltiin. Kävin afrikkalaisen tanssin kursssia paikallisessa tanssikoulussa, jossa ei tuntunut olevan mitään ongelmaa siitä, ettei kroppani ollut yhtä irrallinen kuin näissä tansseissa tarvittaisiin. Sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän peruina radiolla oli sääntönä lähettää pääosin kansallista tai afrikkalaista sisältöä, ja se sopi minulle täydellisesti. Nautin siitä, että radio soitti vanhaa afrikkalaista musiikkia, se resonoi ja tuntui lisäävän elinvoimaa.

Maputo sijaitsee Intian valtameren rannalla, ja niin kaupungissa kuin lähi-alueilla, kuten Inhambanessa, oli upeita hiekkarantoja. Rannat olivat tuolloin vielä rauhallisia, koska turismi ja rantojen yksityistäminen alkoivat vasta myöhemmin. Monenlaiset herkulliset kala- ja äyriäisruuat veivät kielen mennessään. Ilmasto ja maaperä suosivat kaikkea mikä kasvaa; söin mangoja, papaijoja ja avokadoja päivittäin. Jopa tienvarsikioskeissa sai ruuan kans-

sa tuoreen salaatin. Siitäköhän johtui, että en sairastellut flunssaa!

Yhteisöllisyyttä koin arkielämässä ja erityisesti työyhteisössä, jossa ihmiset ottivat huomioon toisen ihmisen. Jopa ulkomaalaisena olit osa yhteisöä.

Uusi aluevaltaus oli ajokortti. En ollut koskaan ajatellut hankkia ajokorttia. Suomessa tulin hyvin toimeen julkisella liikenteellä, ja sitä paitsi pelkäsin jollain tapaa ajamista. Kävi kuitenkin nopeasti ilmi, että Mosambikissa – ja myöhemmin samoin Namibiassa – oli hyvin vaikea tulla toimeen ilman omaa autoa, jo puhtaasti liikkumisen turvallisuuden takia. Päätin, että minun oli pakko saada ajokortti elämässä selviytymisen takia. Ilmoittauduin autokouluun, ja vaikka liikennesäännöt ja -merkit näköjään ovat samanlaiset kansainvälisesti, aloitin osallistumalla teoriakurssille. Halusin olla varma, että selviän teoriakokeen liikenneterminologiasta portugaliksi. Sain ajokortin ja Kepan työsuhdeauton käyttöön. Myöhemmässä yksityisessä työsuhteessa sopimukseen sisältyi laina, joka mahdollisti käytetyn auton oston.

Liikennekulttuuri oli hiukan erilaista kuin Suomessa. Yllätyksekseni todella nautin ajamisesta! Ajo-opetuksen kultaisia ohjeita olivat:

- Aja sääntöjen mukaan, mutta älä odota kenenkään muun noudattavan niitä: takaa tuleva auto saattoi ohittaa kummalta puolelta tahansa vaikka risteyksessä.
- Vältä ajamista sateella: maaperän hiekkaisen rakenteen takia maa saattoi vajota tien alta, eikä lukuisia, usein syviä kuoppia nähnyt sateella.
- Ennaltaehkäisevä ajaminen, jossa liikennettä seurataan ja toimitaan sen mukaan: useimmiten etuajo-oikeus on käytännössä parasta jättää isommalle ja kalliimmalle autolle.
- Kaupungin ulkopuolella ja esikaupunkialueilla on hyvä olla nelivetoinen ajoneuvo teiden kunnon takia.

Terveysuhkaa Mosambikin kosteassa ja kuumassa rannikkoilmastossa aiheutti malaria. Aivomalariaa nopeasti koomaan ja kuolemaan, ellei hoitoa saa alkuvaiheessa. En käyttänyt estolääkitystä, koska olin hyvin tietoinen estolääkityksen laajan käytön aiheuttamista malariaa tartuttavien hyttysten resistenssiprosessista, jonka takia halvemmista, kehitysmaissa yhä käytetyistä lääkkeistä, kuten klorokiinista, oli tullut tehotonta sairauden hoidossa. Olinhan myös viipymässä kauan, joten parempi oli löytää normaalielämään sopivia estokeinoja. Keinot, joille olin uskollinen, olivat hyvät hyttysverkot asunnon ikkunoissa, matkustaessa taas sängyn päällä, ja iholle siveltävä hyttyskarkoitin iltaisin. Maputossa oli myös hyvä yksityinen terveysasema, jossa oli helppo käydä malariatestissä, mikäli siihen viittaavia oireita ilmeni. Varokeinot ja ehkä lievä altistuminen autoivat siihen, että

en sairastunut malariaan koko viiden vuoden aikana.

Oli helppo tuntea olevansa alusta asti kuin kotonaan, koska olen aina ollut kiinnostunut muista kulttuurista ja elämäntavoista. Maassa maan tavalla -periaate sopi minulle. Tässä autoivat myös Kansalliskirjaston työtoverit, jotka hienovaraisesti ohjasivat toimintatapoihin, jotka eivät rikkoneet paikallisia normeja, ja täten autoivat positiivisten ja aktiivisten työprosessien luomisessa.

Kirjastoko ylellisyyttä kehittyvissä maissa?

Entä käsitykset siitä, ettei yleinen kirjasto ole tarpeellinen, eikä sen ylläpitämiseen ole taloudellisia edellytyksiä köyhässä kehittyvässä maassa? Se mitä näin ja koin Mosambikissa osoitti tuon käsityksen vääräksi. En itse pidä kirjastoa välttämättömänä instituutiona sinänsä, vaan ajattelen, että se

Beiran kirjasto oli suotuista ympäristöä myös koulutehtävien tekemiseen. Kuva: Ritva Niskala.

on tarpeellinen yhteiskunnallinen resurssi, jos se vastaa paikallisiin tarpeisiin. Se mitä näin Mosambikissa osoitti tietopalveluinstituution tarpeen koulutuksellisiin ja sosiaalisiin tarpeisiin vastaavana yhteiskunnallisena instituutiona.

Mosambikissa kävi nopeasti ilmi, että kirjasto voi toimia merkittävänä koulutuksen mahdollistamisen resurssina. Kouluilla ei ole varaa oppikirjojen jakamiseen, eikä perheillä niiden ostamiseen. Etäopinnot vaativat ajantasaisia tietoaineistoja ja karujen asumisolosuhteiden takia kirjasto oli lähiseudun asukkaiden aktiivisesti käyttämä opiskelutila. Kirjastoa käyttivät paljon myös lapset, joiden kotona ei ollut tiloja koulutehtävien tekoon ja opiskeluun. Kaikille avoin maksuton kirjasto tuo nämä palvelut edes osalle väestön köyhää enemmistöä.

Kirjastolla voi olla myös suuri merkitys yhteiskunnallisen tiedon, julkisen hallinnon palveluja koskevien doku-

menttien ja lainsäädännöllisten materiaalien kokoamisessa ja välittämisessä. Esimerkkinä Mosambikissa oli yksi henkilöstön koulutusteemoistamme: maanomistuslainsäädännön muutos. Valtiolle kuuluneen maan yksityistämislainsäädäntö teki maaseudun väestön maiden anastamisen helpoksi, jolleivät kansalaiset tunteneet ja osanneet käyttää hyväkseen maan rekisteröinnin prosessia. Lakitekstit olivat yksi käytetyimmistä materiaalista Kansalliskirjastossa. Aineistonhankintapilotti ja palaute uusista aineistoista kertoi erityisesti omaa maata ja Afrikan historiaa koskevien aineistojen kysynnästä.

Luetaanko Afrikassa? Sanomalehdet olivat erittäin suosittu aineisto Mosambikin kirjastoissa, samoin kuin oppikirjat. Näki selvästi, että mitä paremmin kirjasto vastasi todellisiin paikallisiin tarpeisiin, sitä enemmän käyttäjiä ilmaantui. Kirjastoa ei edes tarvinnut mainostaa, sillä sana kiersi.

Maputo sijaitsee Intian valtameren rannalla.

Kuva: Ritva Niskala.

Voinko jäädä Afrikkaan?

Mosambikin vuosina koin työni mielekkääksi ja sen kautta elämäni merkitykselliseksi. Tunsin olevani kotonani siinä maassa ja yhteisöissä, sen luonto oli kaunista ja ilmasto miellyttävää.

Arkielämän kokemukset olivat tehneet selväksi, ettei kuitenkaan olisi taloudellisesti mahdollista jatkaa työskentelyä Mosambikissa. Paikallinen palkkataso oli niin alhainen, ettei se riittäisi normaaleihin mukavuuksiin eikä turvallisuusraameihin, joita aina tarvitaan kolmannen maailman maissa, joissa suuri osa väestöstä elää ilman vakiuista toimeentuloa. Toinen vaihtoehto, että työskentelisin konsulttina Mosambikissa kansainvälisen rahoituksen projekteissa, ei myöskään ollut realistinen. Halusin käyttää omaa osaamistani ja tehdä kirjasto- ja tietopalvelualan työtä, eikä sellaisia kansainvälisen rahoituksen projekteja juuri ollut.

Tiesin, että Mosambikin lähimaisista Botswanassa, Namibiassa ja Etelä-Afrikassa on toimivat kirjastoverkot. Näissä maissa myös julkisen sektorin palkkataso on sellainen, että se riittäisi ulkomaalaisellekin normaaliin toi-

meentuloon, johon sisältyvät yksityisen terveydenhuollon ja perusturvallisen asumisen ja liikkumisen kustannukset. Aloin etsiä mahdollisuuksia jatkaa työskentelyä jossain Afrikan maassa. Vastoin ennakkokäsityksiäni, jotka perustuivat julkaistuun tietoon, kirjasto-työ oli oman kokemukseni perusteella selvästi mielekästä jopa yhdessä köyhimmistä Afrikan maista.

Tutkiessani näitä mahdollisuuksia löysin tiedot Namibiassa meneillään olevasta kansainvälisen rahoituksen projektista, johon etsittiin kirjastoalan ammattilaista. Projektin tavoite oli etäopiskelun edellytysten edistäminen ja kirjastoalan ammattilainen olisi kuten Mosambikissa kehitysyhteistyöjärjestön vapaaehtoinen, tässä tapauksessa englantilaisen Voluntary Service Overseas -järjestön kautta. Rajoituksia vapaaehtoisten kansallisuuteen ei ollut, joten olin pätevä hakemaan. Tein hakemuksen välittömästi, sain kutsun valintatesteihin ja haastatteluun Lontooseen. Järjestö maksoi hakuprosessin kulut Englannissa, mutta lento Mosambikista oli omalla vastuullani. Sain paikan kahden vuoden sopimuksella Windhoekissa, Namibiassa. ♦

Kirjoittaja

RITVA NISKALA

rniskala@gmail.com

orcid.org/0000-0001-9840-9100